

ZPRÁVY Z KNIHOVNY NÁRODNÍHO MUZEA

VÝSTAVA VĚDECKÉ RATOLESTI V ČESKÝCH KNIHOVNÁCH NA ZÁMKU KYNŽVART

Richard Šípek (Praha)

Ve dnech 4. července až 5. září 2025 se v historických prostorách státního zámku Kynžvart uskutečnila výstava s názvem *Vědecké ratolesti v českých knihovnách*, která návštěvníkům nabídla odraz světa raněnovověké vědy a vzdělanosti v soudobých vědeckých knihách a v knihovnách raněnovověkých učenců. Výstava je jedním z výsledků projektu *Kořeny a plody evropské vědy v českých, moravských a slezských historických knihovních fondech* grantového programu MK ČR programu NAKI III řešeného v rámci konsorcia pěti institucí.¹ Jedná se o první výstavu realizovanou Národním muzeem, nikoliv však o první výstavu v rámci celého projektu.²

Cílem výstavy *Vědecké ratolesti v českých knihovnách* nebylo podat vyčerpávající přehled recepce odborné literatury v renesanci a v baroku, nýbrž nabídnout atraktivní ochutnávku napříč problematikou soudobých knihoven učenců a odborné literatury v knihovnách laiků. Koncepce výstavy se záměrně vyhýbala striktnímu tematickému členění, aby tak co nejděleji reprezentovala rozostřenou strukturu hranic konstituujících se raněnovověkých vědních disciplín, kdy se učenci věnovali zpravidla několika oborům lidského poznání současně, a proto se tyto obory vzájemně prolínaly a ovlivňovaly. Systematizace vědeckého bádání podle dnešních parametrů by byla anachronickou deformací dobového poznání a široce syntetizujícího myšlení. Tento interdisciplinární charakter raněnovověké učenosti byl páteří celé expozice, která propojila tištěné a rukopisné prameny s trojrozměrnými předměty ze sbírek Historického muzea NM a NPÚ.³

Jedním z ústředních témat výstavy byla role knihy nejen coby nedotknutelného pasivního zdroje poznání, ale také jako

Obr. 1. Hieronymus Brunschwig: *Liber de arte distillandi* (1559) doplněná o renesanční alembik, lékárenské nádoby a stojan na tavící tyglíky.

aktivně užívaného pracovního nástroje, zachycujícího názo-ry a životní běh svého vlastníka ve formě komentářů k textu, v podobě deníkových záznamů událostí čistě privátních, ale i obecně společenské politické a kulturní povahy. Vystavené svazky dokládaly, jak intenzivně jejich majitelé s texty pracovali. Stávali se tak spoluvtvořiteli jejich dnešní podoby.

Výstava byla instalována do deseti vitrín podle volných vzájemně se prolínajících tematických uzlů. Astronomie je nahlížena nejen jako teoretická nauka o uspořádání kosmu a pohybu nebeských těles, ale také ve své aplikované formě:

¹ Národní muzeum (NM), Národní památkový ústav (NPÚ), Národní knihovna ČR (NK ČR), Knihovna Akademie věd (KN AV) a Muzeum umění Olomouc (MUO).

² Již v roce 2024 od července do září probíhala v téže místnosti na kynžvartském zámku výstava NPÚ *Lékařská literatura v zámeckých knihovnách*. Od října do prosince téhož roku byla v Galerii Klementinum k vidění výstava *Bibliotheca astronomica – Astronomické tisky 15.–17. století ze sbírek Národní knihovny České republiky* realizovaná dalším členem konsorcia NK ČR. V rámci projektu připravují členské instituce další výstavy prezentující výsledky dosavadního výzkumu historických knižních fondů. Na rok 2026 NK ČR výstavu *Historia naturalis v historických fondech* a NPÚ výstavu *Architektura v zámeckých knihovnách – kniha a skutečnost*. V závěrečném roce projektu 2027 budou realizovány celkem tři výstavy: *Na prahu průmyslové revoluce* (NM), virtuální výstava *Knihovny učenců* (NK ČR) a *Jan Jiří Středovský (1679–1713) – historiografická a umělecko-historická literatura* (MUO).

³ Autor výstavy srdečně a vděčně děkuje za výběr a přípravu trojrozměrných exponátů kolegům z Historického muzea NM Janě Kunešové a Tomáši Sekyrkovi a kolegům z NPÚ Pavlu Hájkovi a Ladislavu Novotnému a za administraci výstavy na straně NPÚ kolegyni Petře Jádlovské.

v podobě horoskopů a zároveň v praktických návodech na konstrukci slunečních hodin. Ilustrativní jsou v tomto směru knihy z majetku univerzitního profesora Petra Codicilla z Tulechova (1533–1589),⁴ kterého na výstavě reprezentovaly dva konvoluty. V prvním, obsahujícím stěžejní středověkou učebnici astronomie *Libellus de sphaera* Jana Sacrobosca,⁵ zanechal *symbolum onomasticum*, v němž začáteční písmena jednotlivých slov odpovídala začátečním písmenům jeho jména Petrus Codicillus a Tulechova: „*Praeunte Christo Actus Tempora*“ (*Kristus předchází času i skutkům*). Ve druhém svazku, obsahujícím pojednání *Horologiographia*⁶ Sebastiana Münstera o konstrukci slunečních hodin rozličných tvarů (konvexní, konkávní, sloupcové) a situovaných podle architektonické situace horizontálně, vertikálně i na nakloněné rovině, připojil humanistickou devízu: „*Quisquis amat vitam, praesens digno scito tempus*“ (*Kdokoliv miluješ život, važ si přítomné chvíle*). Tyto mravoučné poznámky nebyly v knihách učenců ani v učebnicích studentů ničím neobvyklým.

Návštěvníci si mohli prohlédnout širokou škálu slunečních hodin ze 17. až 19. století: prstencové, horizontální (od Johanna Engelbrechta), diptychové (od Davida Beringera), vertikální a námořní.

Spojení astronomie, lékařství a astrologie reprezentovala postava všestranného učenice Tadeáše Hájka z Hájku.⁷ Tento osobní lékař císařů Maxmiliána II. a Rudolfa II. se nevěnoval jen astronomii, botanice či alchymii, ale i obskurní metoposkopii. Jeho spis *Aphorismorum metoposcopiorum libellus unus*⁸ představil tuto disciplínu, která diagnostikovala lidskou povahu a předurčovala lidský osud na základě tvaru vrásek na čele. Jednotlivé vrásky byly z hlediska metoposkopie mysticky spojeny s tehdy známými planetami. Exemplář byl navíc obohacen o rukopisné české překlady latinských popisek, například „*Takové liny bohatství a dobré štěstí znamenávají*“, „*Půl kolečka na linie Jupiterove, totiž druhe, škodu na statku znamena*“ nebo „*Lina tak křivě postavena nechvalitebne mravy přednáši*“.

Specifickou roli plnily v oblasti astronomie a astrologie astronomické tabulky, tzv. efemeridy, které obsahovaly výpočty přesné polohy nebeských těles v konkrétní den, zpravidla pro několik následujících desítek let. Nejčastěji byly

používány jako pomůcka při sestavování horoskopů, protože v nich bylo možno nalézt přesnou polohu nebeských těles v okamžiku narození adresáta horoskopu. Vzhledem ke své tabulkové struktuře řazené podle dnů sloužily také jako deníky či diáře. Jejich majitelé si ke konkrétnímu datu poznamenávali *in margine* důležité události profesního i soukromého charakteru. Velmi často obsahují efemeridy záznamy o narození (i úmrtí) dětí s přesným záznamem hodiny a minuty pro potřebu pozdější konstrukce jejich osobního horoskopu. Přípisky však zachycují i informace o cestách (často s podrobným itinerářem), stěhování i kariérní postup.

Knih *Ephemeridum opus*⁹ od Johanna Stöfflera sloužila žateckému měšťáckému písaři Tomáši Torvovi z Českého Brodu (†1547).¹⁰ Torvus si do knihy pečlivě zaznamenal nejen detaily ze své cesty do Itálie v roce 1532, včetně navštívených měst jako Žlutice, Domažlice, Brixen, Bolzano, Trident, Mestre, Benátky a Padova, ale také významné osobní milníky: sňatek s Martou 17. listopadu 1534, přijetí mezi žatecké měšťany o dva dny později a nástup do úřadu mlýnského písaře s poznámkou psanou česky: „*k mlýnskému písařství přistoupil a ujal sem je*“. Kniha obsahuje také Torvovy záznamy o úmrtí jeho dětí, například prvorozené dcery Anny v roce 1537 doplněnou osobním až intimním svědectvím.

Podobně, avšak s větším důrazem na své profesní potřeby, pracoval s efemeridami lékař Johann Heinrich Muntzinger (1522–1606).¹¹ Jeho výtisk *Ephemeridum novum*¹² od Cypriána Karáska Lvovického ze Lvovic obsahuje četné záznamy o datech a časech narození nejen jeho vlastních dětí, ale i soudobých významných osobností. Také jemu sloužily tyto chronologicky přesné záznamy jako podklad pro astrologické výpočty. Horoskop jeho druhorozeného syna Hieronyma, narozeného 28. února 1559, který je doplněn nativním radixem, obsahuje zajímavou poznámku: „*O jeho manželství pochybuji, soudím totiž, že bude duchovním. A přesto nebude ve věcech lásky nešťastným*“. Hieronymus však zemřel ještě téhož roku ve věku necelých čtyř měsíců.

Bez zajímavosti nejsou ani efemeridy¹³ osobního lékaře prvního pruského vévody Albrechta a profesora lékařství na královecké univerzitě Andree Aurifabera (Goldschmidta) (1513–1559),¹⁴ který se z dob studií a počátků svého

⁴ STORCHOVÁ 2020, s. 280–288.

⁵ SACROBOSCO, Jan. *Libellus de sphaera. Accessit eiusdem auctoris Computus ecclesiasticus, et alia quaedam in studiosorum gratiam edita. Cum praefatione Philippi Melanthonis*. Wittenberg: Vit Creuzer, 1549. KNM, Sbirka starých tisků, sign. 56 F 19.

⁶ MÜNSTER, Sebastian. *Horologiographia, post priorem aeditionem per Sebastianum Munsterum recognita, et plurimum aucta atque locupletata, adiectis multis novis descriptionibus et figuris, in plano, concavo, convexo, erecta superficie etc.* Basel: Heinrich Petri, 1533. KNM, Sbirka starých tisků, sign. 56 C 6.

⁷ STORCHOVÁ 2020, s. 494–500.

⁸ HÁJEK Z HÁJKU, Tadeáš. *Thaddaei Nemici Hagecii ab Hagek doctoris medici Aphorismorum metoposcopiorum libellus unus, nunquam antea editus*. Praha: Jiří Melantrich z Aventýna, 1562. KNM, Sbirka starých tisků, sign. 51 F 8.

⁹ STÖFFLER, Johannes. *Ephemeridum opus a capite anni redemptoris Christi MDXXXII [=1532] in alios XX proxime subsequentes, ad veterum imitationem accuratissimo calculo elaboratum*. Tübingen: Huldreich Morhart, 1533. KNM, Sbirka starých tisků, sign. 56 C 62.

¹⁰ HANKOVEC 2005, s. 230.

¹¹ HARTMANN 2010, s. 696, 698.

¹² KARÁSEK LVOVICKÝ ZE LVOVIC, Cyprián. *Ephemeridum novum atque insigne opus ab anno Domini 1556 usque in 1606, accuratissime supputatum ...* Augsburg: Philipp Ulhard, 1557. KNM, Sbirka starých tisků, sign. 51 A 8.

¹³ STÖFFLER, Johannes – PFLAUM, Jacob. *Almanach nova plurimis annis venturis inservientia, per Ioannem Stoefflerinum Iustingensem et Iacobum Pflaumen Ulmensem accuratissime supputata, et toti fere Europe dextro sydere impartita*. Venezia: Peter Liechtenstein, 1504. KNM, Nostická knihovna, sign. cg 690.

¹⁴ ŠÍPEK 2014, s. 142–143; ŠÍPEK 2012, s. 28–29; KREMER 2010.

Obr. 2. Petr Codicillus z Tulechova a jeho dvě knihy s osobními devízami. V popředí různé typy přenosných slunečních hodin.

akademického působení osobně znal s Martinem Lutherem a jehož dceři šli za kmotra a kmotru Lutherův nejbližší spolupracovník a významný teolog a filolog Philipp Melancthon a Lutherova manželka Katharina, rozená von Bora. Svazek je pozoruhodný také tím, že Aurifaber nechal při svázání pečlivě upravit okraje stran, aby jeho rukopisné poznámky nebyly poškozeny ořízkou.

Vzácným příkladem čtenářské práce významného vědce je exemplář souborného díla italského lékaře Girolama Fracastora,¹⁵ který vlastnil a komentoval slavný astronom Tycho Brahe (1546–1601).¹⁶ Do knihy, vydané v Benátkách roku 1574, si Tycho zapsal své jméno „*Tychoni P.*“ a zanechal v ní několik kritických poznámek k astronomickým pasážím. U textu o zatmění Slunce si poznamenal „*nihil ab experientia loquens*“ (*nemluví z vlastní zkušenosti*) a u pasáže o kometě z roku 1531 (později identifikované jako Halleyova kometa) odkázal na pozorování německého astronoma Petra Apiana. Tento svazek, který se později dostal do zámecké knihovny v Mladé Vožici, dokazuje, že i primárně lékařská díla byla součástí knihoven učenců různých oborů a že je tito učenci četli často s kritickým přístupem.

S astrologií úzce souvisela alchymie, založená na předpokladu mystického vlivu magických sil přírodních prvků a látek. Na výstavě bylo prezentováno několik knih s touto tematikou, jež se obsahově opět překrývaly s lékařstvím a farmakologií; minimálně z pohledu aplikovaných postupů alchymistické i farmakologické praxe, z nichž mezi nejpožívanější patřila destilace.

Praktické příručky o destilaci, jako *Liber de arte distillandi*¹⁷ od Hieronyma Brunschwiga a *Celum philosophorum*¹⁸ od Philippa Ulsteda, byly v raném novověku velmi populární a svými majiteli hojně komentované. Brunschwigova kniha, vydaná česky roku 1559, se zaměřovala na praktické postupy destilace rostlin a výroby léčivých vod; její neznámý český majitel si do ní doplňoval vlastní rejstřík, opravoval názvy rostlin a překreslil a okomentoval obrázek destilační nádoby, tzv. pelikánu. Spis *Celum philosophorum* se soustředil na získávání kvintesence (čistě podstaty) ze všech látek pomocí destilace a jeho majitel, vřatislavský opat Johann Queswitz,¹⁹ jej daroval doktoru Geyßlerovi, což dokládá zájem duchovních o alchymii. Tento svazek byl navíc doplněn rozsáhlým rukopisným opisem Brunschwigova

¹⁵ FRACASTORO, Girolamo. *Hieronymi Fracastorii Veronensis Opera omnia. In unum proxime post illius mortem collecta, quorum nomina sequens pagina plenius indicat. Accessit index locupletissimus.* Venezia: Giunti, 1574. KNM, Zámecká knihovna Mladá Vožice.

¹⁶ ŠOLC 2006, s. 189–193.

¹⁷ BRUNSCHWIG, Hieronymus. *Liber de Arte Distillandi. Knihy o pravém umění distilování aneb vod pálení ...* Olomouc: Jan Günther, 1559. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 28 G 16b.

¹⁸ ULSTED, Philipp. *Celum philosophorum. Heimlikeit der Naturen genant dis Buchlin neulich in Latein coligiert von dem wogelerten [!] Ulstadius von Niereinberg und ietz in teusch getruckt ...* Straßburg: Johannes Grüninger, 1527. KNM, Nostická knihovna, sign. Ms d 7.

¹⁹ GOOVAERTS – LEFÈVRE 1899, s. 71.

Obr. 3. *Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense* a herbář připisovaný Arnaldu z Villanovy doplněné o historické lékárenské nádoby.

Distilierbuchu i recepty na přípravu „*aqua celestis*“ (*nebeské vody*) a práci se rtuť.

Rukopisný překlad spisu *De lapide philosophorum tractatus duodecim* (*Dvanáct traktátů o kameni mudrců*) od polského alchymisty Michala Sendivoje je unikátním dokladem intenzivní čtenářské práce. Anonymně tištěný originál z roku 1604, pravděpodobně z dílny pražské Šumanské tiskárny, získal J. B. B. z Rotenperku²⁰ darem. Rotenperk knihu během čtyř měsíců přeložil do češtiny a svůj překlad vepsal na vevázané čisté listy.²¹ Originál i překlad navíc opatřil četnými poznámkami, podtrháváním a drobnými kresbami alchymistických symbolů. K rukopisu také přidal překlad návodů na věčné světlo, které údajně používal alchymista Edward Kelley, a zakončil jej modlitbou a písněmi pro zdar alchymistického díla.

Alchymistická příručka Bavora Rodovského z Hustiřan,²² známá jako *Alchymie česká*,²³ představuje pracovní zápisník, který tento český šlechtic a samouk sestavil ze starších rukopisů a vlastních záznamů. První části sborníku pocházejí z přelomu 15. a 16. století a patřily různým alchymistům, než je Bavor spojil a doplnil svými poznámkami.

Rukopis obsahuje nejen recepty na výrobu zlata, ale i řadu technologických postupů z oblastí jako metalurgie, sklářství, výroba barev či lékařství. Rodovský si ke svým i cizím zápisům přidával komentáře, podtrhával důležité pasáže a u některých receptů si poznamenal, že je sám vyzkoušel, například u návodu na výrobu rtuti z olova zapsal: „*Probatum est ode mne Bavora Rodovského léta etc. 1589*“.

Praktickou aplikaci alchymie a rané chemie přiblížily trojrozměrné předměty z 18. století: alembik a retorta – klíčové součásti destilačních aparatur, tavicí chemická pícka na dva tyglíky, koš na tyglíky a lžice na tavení kovů.

Tak, jako astrologie souvisela úzce s alchýmií, byla také tato nevlastní matka chemie a farmakologie úzce spřízněná s lékařstvím reprezentovaným na výstavě tisky vydanými v časovém rozpětí 16.–18. století.

Lékařská díla z knihovny císařského lékaře Johanna Cratona z Crafftheimu (1519–1585)²⁴ a farmaceutická příručka *Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense*²⁵ dokládají intenzivní polemickou recepci textu a propojení dobové medicíny s náboženskými představami. V Nostické knihovně se dochovalo 153 titulů z Cratonovy rozsáhlé

²⁰ BIŠKOVÁ 2003, s. 103–105.

²¹ SENDIVOJ, Michal. *O kameni mudrcův traktátův dvanáct z přirozené studnice a dokonalém skúšení toho rukama. Rukopis. Čechy* (Hořtice), 1605. KNM, Sběrka rukopisů, sign. III H 20.

²² PURŠ – KARPENKO 2016, s. 82–87.

²³ *Alchymistický sborník. Rukopis. Čechy*, 15.–16. století. KNM, Sběrka rukopisů, sign. I G 22.

²⁴ ŠÍPEK 2020, s. 50–51.

²⁵ *Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense. Juxta quod per totum regnum Bohemiae medicamenta usalia praeparanda et dispensanda veniunt ... Praha: [Jan Julius Jeřábek], 1739. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 51 A 2a.*

Obř. 4. Pohled na dvě vitřiny s vystavenými starými tisky s lékářskou a farmaceutickou tematikou, doplněnými lékářskými nádobami, retortou, lžící na tavbu kovů (vlevo) a preparovaným ježíkem, láhví na pijavice a armilární sférou (vpravo).

sbířky, mezi nimi i sebrané spisy neapolského lékáře Donata Antonia Altomara.²⁶ Crato si do tohoto díla vpisoval komentáře, zejména k léčbě ledvinových kamenů, a na předsádku si poznamenal úryvek z kázání svatého Basilia o demonech způsobujících s měsíční periodicitou padoucnici – doklad o soudobém prolínání lékařství a religiozity. Podobně i neznámý majitel pražského lékopisu z roku 1739 si knihu doplňoval vlastními recepty a opravoval některé vytištěné postupy. Například u receptu na „*Smrđutou vodu od sv. Anežky*“ si poznamenal „*est falsum*“ a na vložený list zapsal dle něj správný postup. Tato příručka byla uzamčena zámečkem zapuštěným přímo do vazby knihy snad proto, že obsahovala i tajné farmaceutické či alchymistické recepty zapsané šifrou.

Herbáře, jako *Hortus sanitatis* (Zahrada zdraví) od Johanna de Cuby a herbář připisovaný Arnaldu z Villanovy, patřily k základním lékařským a botanickým příručkám raného novověku a jejich majitelé je hojně doplňovali o vlastní poznatky. Prvním německým tištěným herbářem byl *Gart*

der Gesundheit (1485),²⁷ který sestavil de Cuba a jenž obsahoval přes 400 druhů léčiv s ilustracemi, včetně slavného zobrazení antropomorfního kořene mandragory, které bylo na výstavě prezentováno. Exemplář z majetku Kašpara Marii Šternberka,²⁸ jednoho ze zakladatelů Národního muzea, obsahuje starší rukopisné poznámky o účincích rostlin a ručně kolorované dřevořezy. Ještě intenzivněji pracoval s herbářem²⁹ moravský lékař Jan Trystram, který si do tisku z roku 1502 zapsal vlastnickou poznámku: „*Jan Trystram lékař, ziluminoval sem tento svojoj erbář léta Páně 1513*“. Trystram knihu opatřil četnými českými komentáři, například k locice připsal, že „*žádost smilství hasí velmi ženám*“, a u mnoha rostlin doplnil jejich staročeské názvy psané pozpátku. Herbář na výstavu laskavě zapůjčila Vědecká knihovna v Olomouci (VKOL).

Jako trojrozměrný doplněk k vystaveným lékařským knihám prezentovala výstava bohatou kolekci lékárenského vybavení převážně ze 17. a 18. století: lékárenské stojatky na zinkovou mast, laxativum, homeopatika či dusičnan stříbrný, lahvičky na bylinné vody, nádobu na esenciální olej, zásuvku na sušený heřmánek z hradčanské kapucínské lékářny nebo láhev na uchovávání pijavic z doby kolem roku 1800. V kontextu farmacie byl zajímavý i dekorativní předmět – preparovaný ježík obecný z 18. století, který sloužil jako závěsná interiérová dekorace lékářny.

Výstava se nezaměřovala pouze na knihovny specialistů, ale ukázala, že odborná literatura byla nezbytnou součástí „encyklopedicky budované univerzální knihovny“ i u vzdělaných laiků. Klíčovou postavou v tomto ohledu byl svídnicko-javorský hejtman Otto mladší z Nostic.³⁰ Jeho sbírka obsahovala díla z architektury (*Čtyři knihy o architektuře* Andrey Palladia),³¹ montanistiky (*De re metallica libri XII* Georga Agricoly)³² i kartografie. Jeho exemplář prvního tištěného atlasu východní Asie *Atlas Sinensis*³³ od jezuity Martina Martiniho je pozoruhodný nejen jako kartografické dílo, ale i díky rukopisné dedikaci od plukovníka Tobiáše z Weene a Giesenburgu.³⁴ Z Nostické sbírky pochází rukopis příručky mořeplavby a navigace na moři *Arte della vera navigazione* monackého lékáře a autora portolánových map Giovanniho Francesca Monna (činný 1613–1642), prezentovaný na výstavě aperturou se skvostně zdobenou portolánovou mapou a papírovým přístrojem na určování polohy a vzdálenosti do cíle plavby.

Atlas Číny a Monnovu příručku mořeplavby doplňovaly komplexnější přístroje, jako úměrné kružidlo se slunečními

²⁶ ALTOMARE, Donato Antonio. *Donati Antonii ab Altomari medici, atque philosophi Neapolitani omnia, quae hucusque in lucem prodierunt opera* ... Lyon: Guilielmus Rovillius, 1565. KNM, Nostická knihovna, sign. H 65.

²⁷ CUBA, Johannes de. *Gart der Gesundheit*. Mainz: [Peter Schöffer], 1485. KNM, Sbířka starých tisků, sign. 65 D 2.

²⁸ ze ŠTERNBERKA, Kašpar Maria, hrabě, 1761–1838. *PROVENIO*. Dostupné online z: <https://provenio.cz/records/357b33cf-8fe4-426e-b-534-f8b9f9741123> [Cit. 29. 9. 2025].

²⁹ VILLANOVA, Arnald z. *Tractatus de virtutibus herbarum*. Venezia: [Lucantonio Giunta], Christoforo de Pensa, 1502. VKOL, sign. 15.006.

³⁰ ŠÍPEK 2014.

³¹ PALLADIO, Andrea. *I quattro libri dell'architettura di Andrea Palladio* ... Venezia: Bartolomeo Carampello, 1601. KNM, Nostická knihovna, sign. E 48.

³² AGRICOLA, Georg. *De re metallica libri XII* ... Basel: Hieronymus Frobenius st., Nicolaus Episcopus st., 1561. KNM, Nostická knihovna, sign. H 341.

³³ MARTINI, Martino. *Atlas Sinensis, das ist Ausführliche Beschreibung des grossen Reichs Sina, durch P. Martinum Martinium* ... Amsterdam: Johann Blaeu, 1655. KNM, Nostická knihovna, sign. F 59.

³⁴ ŠÍPEK 2014, s. 125–126.

Obr. 5. Kniha Fortunia Licetioho o antických lampách a jednolíst o nálezu pravěkých nádob roku 1614 ze sbírky Otty mladšího z Nostic, doplněné antickou olejovou lampou a pravěkou keramickou nádobou z kynžvartského kabinetu kuriozit.

hodinami (1609), kapesní kompas se slunečními hodinami od Johanna Martina (konec 17. stol. – 1721) či prachovnice s kompasem a slunečními hodinami (zač. 17. stol.). Kolekci doplňoval výškoměr (1654) a dělostřelecké zaměřovaadlo z 18. století.

Mimořádně zajímavý je Nosticův ambivalentní vztah k dílu Paracelsa. Knihu jeho sebraných spisů³⁵ sice přijal darem, a dokonce si z ní pořídil výpisky týkající se léčby dny, avšak zároveň cítil potřebu se od jejího obsahu distancovat. Na předsádku vepsal obsáhlý komentář: „*Této knize jistě dávám místo ve své knihovně, ale cokoli v ní odporuje nebo se zdá odporovat svatě římsko-katolické církvi, ze srdce odmítám, odsuzuji...*“³⁶

Nosticova sběratelská vášeň se neomezovala jen na knihy. Jeho knihovna v Javoru byla propojena s kabinetem kuriozit. Mezi exponáty se nacházely například starověké olejové lampy a tzv. lacrimatoria z římských katakomb. Referenční literaturu k těmto předmětům představovalo dílo Fortunia Licetioho *De lucernis antiquorum reconditis*.³⁷ Do této knihy byl vložen jednolíst se zprávou lékaře a básníka Caspara Cunrada (1571–1633) o nálezu prehistorických nádob na předměstí dolnoslezské Vratislavi v roce 1614.³⁸

Vitrina s Licetovou knihou a Cunradovým jednolístem byla doplněna archeologickými nálezy: řeckou olejovou lampou v podobě bronzové hlavy satyra z 8.–6. století př. Kr. a hliněnou nádobou lužických Slovanů z 8. století, přičemž oba exponáty pocházejí z kynžvartského zámeckého kabinetu kuriozit.

Šíři zájmů raněnovověkých vzdělanců dokládaly i další exponáty. Překlad Ptolemaiovy *Geografie*³⁹ od norimberského humanisty Willibalda Pirckheimera,⁴⁰ zdobený dřevorezou Albrechta Dürera, byl představen exemplářem z VKOL, který sám Pirckheimer poslal svému příteli, staviteli Johannu Tscherttemu.⁴¹ Pirckheimerův vlastnoručně psaný dopis s věnováním vlepil Tschertte na konec knihy, kde se dochoval dodnes.

Učený šlechtic a diplomat Václav Budovec z Budova (1551–1621),⁴² známý svým působením v Konstantinopoli, využíval historiografické dílo Davida Chytraea *Chronologia historiae Herodoti et Thucydidis*⁴³ k rukopisným kronikářským záznamům soudobých událostí. Zapsal si sem například své jmenování nejvyšším berníkem v roce 1593 s prosbou: „*Dominus Deus adsit mihi sua gratia in Christo*“ (*Pán Bůh mi přispěj svou milostí v Kristu*), a komentoval

³⁵ PARACELSUS. *Aureoli Philippi Theophrasti Bombastus von Hohenheim Paracelsi ... Opera, Bücher und Schrifften ... durch Joannem Huserum Brisgoium in zehen unterschiedliche Theil, in Truck gegeben ...* Straßburg: Lazar Zetzner, 1616. KNM, Nostická knihovna, sign. A 224.

³⁶ „*Libro huic in bibliotheca quidem locum permitto, sed quicquid in illo repugnat, vel repugnare videtur sanctae Matri Romano-Catolicae ecclesiae ex animo rejicio, condemno, et quantum in me est tanquam impium prorsus rejectum volo.*“

³⁷ LICETI, Fortunio. *De lucernis antiquorum reconditis libri sex ...* Udine: Nicolao Schiratti, 1652. KNM, Nostická knihovna, sign. E 63.

³⁸ CUNRADI, Caspar. [Zpráva o nálezu šestnácti pravěkých nádob u slezského Ransern] *D. O. M. S. Multa Deus atq[ue]. dies indies aperiant ... VIVE MEMOR LETHI. C[ASPARUS]. C[UNRADI]. D[OCTOR].* [Slezsko?]: [s. n.], [ca 1614]. KNM, Nostická knihovna, sign. E 63.

³⁹ PTOLEMAIOS, Klaudios. *Claudii Ptolemaei Geographicae enarrationis libri octo.* Straßburg: Johann Grüninger, Johann Koberger, 1525. VKOL, sign. III 27.401.

⁴⁰ HOLZBERG 1981, s. 316–325.

⁴¹ GLONEK 2014, s. 243–263.

⁴² STORCHOVÁ 2020, s. 208–215.

⁴³ CHYTRAEUS, David. *Chronologia historiae Herodoti et Thucydidis. Cui adiecta est series temporum mundi a prima conditione usque ad hunc annum MDXCIII [=1593] deducta.* Helmstedt: Jacob Lucius st., 1593. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 60 C 29.

Obř. 6. Giovanni Francesco Monno: *Arte della vera navegatione* s portolánovou mapou a papírovým navigačním přístrojem; vpravo *Atlas Sinensis* jezuity Martina Martiniho. Exponáty doplňují troje historické přenosné sluneční hodiny s kompasem.

soudobé boje s Turky. Jeho hluboký teologický zájem je patrný z marginálií v díle Aurelia Augustina *O obci boží*,⁴⁴ kde kriticky komentuje katolické učení o očistci, přimlouvách svatých a odpustcích.

Výstava *Vědecké ratolesti v českých knihovnách* byla kurátorským počinem, který na základě provenienčního výzkumu a kombinace knižních a hmotných pramenů přiblížil svět knihoven raněnovověkých učenců v jeho komplexnosti a živosti. Jejím cílem bylo nejen ukázat knihu jako aktivní nástroj poznání, osobní paměti a intelektuální polemiky, ale především přiblížit dobové chápání vědy jako propojeného a fluidního systému, v němž se astronomie snoubila s astrologií, chemie s alchymí a lékařská praxe s hlubokou filozofickou a teologickou reflexí. Tento systém se pak přirozeně odrážel v knihovnách těch, kdo stáli u jeho zrodu a kdo ho pomáhali formovat. Výstava se tak návštěvníkovi pokusila nabídnout poutavou a poučnou cestu do mysli a knihoven lidí, na jejichž ramenou, byla-li dostatečně pevná, stanula i moderní věda.⁴⁵

Prameny:

Praha, Knihovna Národního muzea, oddělení rukopisů a starých tisků, Nostická knihovna:

AGRICOLA, Georg. *De re metallica libri XII* (1561), sign. A 224.

ALTOMARE, Donato Antonio. *Donati Antonii ab Altomari medici, atque philosophi Neapolitani omnia, quae hucusque in lucem prodierunt opera ...* (1565), sign. H 65.

CUNRADI, Caspar. *[Zpráva o nálezu šestnácti pravěkých nádob u slezského Ransern]* ... [ca 1614], sign. E 63.

LICETI, Fortunio. *De lucernis antiquorum reconditis libri sex ...* (1652), sign. E 63.

MARTINI, Martino. *Atlas Sinensis ...* (1655), sign. F 59.

PALLADIO, Andrea. *I quattro libri dell'architettura di Andrea Palladio* (1601), sign. E 48.

PARACELSUS. *Aureoli Philippi Theophrasti Bombasti von Hohenheim Paracelsi ... Opera* (1616), sign. A 224.

STÖFFLER, Johannes, PFLAUM, Jacob. *Almanach nova ...* (1504), sign. cg. 690.

⁴⁴ AUGUSTINUS, Aurelius. *D. Aurelii Augustini Hipponensis episcopi Operum tomi quinti pars secunda. Qua reliqui X libri De civitate Dei nunc demum veterum codicum collatione et fide castigatissimi facti.* [Genève]: Jacob Stoer, 1596. KNM, Sbirka starých tisků, sign. 46 H 53.

⁴⁵ Výstavu doprovodil katalog: ŠÍPEK – MUŽÍK 2025. Dostupný také online: https://www.provenio.cz/wp-content/uploads/2025/07/vedecke_ratolesti_web_150_DPI.pdf [Cit. 29. 9. 2025]

ULSTED, Philipp. *Celum philosophorum ...* (1527), sign. Ms. d 7.
Praha, Knihovna Národního muzea, oddělení rukopisů a starých tisků, sbírka rukopisů:

Alchymistický sborník (15–16. století), sign. I G 22.
SENDIVOJ, Michal. *O kamenu mudrcův traktátův dvanáct ...* (1605), sign. III H 20.

Praha, Knihovna Národního muzea, oddělení rukopisů a starých tisků, sbírka starých tisků:

AUGUSTINUS, Aurelius. *D. Aurelii Augustini Hipponensis episcopi Operum tomi quinti pars secunda ...* (1596), sign. 46 H 53.

BRUNSCHWIG, Hieronymus. *Liber de Arte Distillandi ...* (1559), sign. 28 G 16b.

Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense (1739), sign. 51 A 2a.

CUBA, Johannes de. *Gart der Gesundheit* (1485). sign. 65 D 2.

HÁJEK Z HÁJKU, Tadeáš. *Thaddaei Nemici Hagecii ab Hagek doctoris medici Aphorismorum metoposcopiorum libellus unus ...* (1562), sign. 51 F 8.

CHYTRAEUS, David. *Chronologia historiae Herodoti et Thucydidis ...* (1593), sign. 60 C 29.

KARÁSEK LVOVICKÝ ZE LVOVIC, Cyprián. *Ephemeridum novum atque insigne opus ...* (1557), sign. 51 A 8.

MÜNSTER, Sebastian. *Horologigraphia ...* (1549), sign. 56 C 6.

SACROBOSCO, Jan. *Libellus de sphaera ...* (1533), sign. 56 F 19.

STÖFFLER, Johannes. *Ephemeridum opus ...* (1533), sign. 56 C 62.

Praha, Knihovna Národního muzea, oddělení zámeckých knihoven:

FRACASTORO, Girolamo. *Hieronymi Fracastorii Veronensis Opera omnia ...* (1574), Zámecká knihovna Mladá Vožice.

Olomouc, Vědecká knihovna v Olomouci:

PTOLEMAIOS, Klaudios. *Claudii Ptolemaei Geographicae enarrationis libri octo* (1525), sign. III 27.401.

VILLANOVA, Arnald z. *Tractatus de virtutibus herbarum* (1502), sign. 15.006.

Sekundární literatura:

BIŠKOVÁ 2003: BIŠKOVÁ, Petra. *Městské rady na Malé Straně v letech 1547–1650*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. Praha 2003.

GLONEK 2014: GLONEK, Jiří. Johann Tschertte a jeho korespondence s Willibaldem Pirckheimerem a Albrechtem Dürerem. In: KALOUS, Antonín – STEJSKAL, Jan – ŠRÁMEK, Josef (edd.). *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2014, s. 243–263.

GOOVAERTS – LEFÈVRE 1899: GOOVAERTS, André Léon – LEFÈVRE, Placide Fernand. *Écrivains, artistes et savants de l'ordre de Prémontré II*. Bruxelles: Société belge de librairie, 1899.

HANKOVEC 2005: HANKOVEC, Milan. *Významní rodáci Strakonicka*. Strakonice: Milan Hankovec, 2005.

HARTMANN 2010: HARTMANN, Alfred (ed.). *Die Amerbachkorrespondenz. Im Auftrag der Kommission für die Öffentliche Bibliothek der Universität Basel XI/2. Die Briefe aus den Jahren 1559–1562*. Basel: Verlag der Universitätsbibliothek, 2010.

HOLZBERG 1981: HOLZBERG, Niklas. *Willibald Pirckheimer. Griechischer Humanismus in Deutschland*. München: Fink, 1981, s. 316–325.

GLONEK 2014: GLONEK, Jiří. Johann Tschertte a jeho korespondence s Willibaldem Pirckheimerem a Albrechtem Dürerem. In: KALOUS, Antonín – STEJSKAL, Jan – ŠRÁMEK, Josef (edd.). *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2014, s. 243–263.

KREMER 2010: KREMER, Richard L. et al. Calculating with Andreas Aurifaber. A New Source for Copernican Astronomy in 1540. *Journal for the History of Astronomy* 41, 2010, č. 4, s. 483–502.

PURŠ – KARENKO 2016: PURŠ, Ivo – KARPENKO, Vladimír. Alchemy at the Aristocratic Courts of the Lands of the Bohemian Crown. In: PURŠ, Ivo – KARPENKO, Vladimír (edd.). *Alchemy and Rudolf II. Exploring the Secrets of Nature in Central Europe in the 16th and 17th Centuries*. Praha: Artefactum, 2016, s. 82–87.

STORCHOVÁ 2020: STORCHOVÁ, Lucie. *Companion to Central and Eastern European Humanism II/1. Czech Lands*. Berlin – Boston: De Gruyter, 2020.

ŠÍPEK 2012: ŠÍPEK, Richard. Knihovny raně novověkých lékařů ve fondu Nostické knihovny v Praze. *Sborník Národního muzea v Praze – Acta Musei Nationalis Pragae, řada C – Literární historie* 57, 2012, č. 1–2, s. 28–29.

ŠÍPEK 2014: ŠÍPEK, Richard. *Die Jauerer Schlossbibliothek Ottos des Jüngeren von Nostitz I–II*. Frankfurt am Main: PL Academic Research, 2014.

ŠÍPEK 2020: ŠÍPEK, Richard (ed.). *Vzdělaný čtenář. Katalog výstavy. Státní zámek Kynžvart, 8. 8. – 10. 10. 2020*. České Budějovice: Národní památkový ústav, 2020, s. 50–51.

ŠÍPEK – MUŽÍK 2025: ŠÍPEK, Richard – MUŽÍK, Zdeněk (edd.). *Vědecké ratolesti v českých knihovnách. Katalog výstavy Státní zámek Kynžvart 4. 7. – 5. 9. 2025*. Praha: Národní muzeum, 2025.

ŠOLC 2006: ŠOLC, Martin. Knihovna Tychona Brahe. In: FALTYSOVÁ, Vlasta (ed.). *Rukověť tištěných knihovních fondů Národní knihovny České republiky od prvotisků do konce 19. století*. Praha: Národní knihovna ČR, 2006, s. 189–193.

Elektronické zdroje:

PROVENIO: *Provenio: Databáze vlastníků historických a moderních knižních sbírek a provenienčních záznamů v knihách* [online]. Knihovna Národního muzea. [Cit. 29. 9. 2025]. Dostupné z: <https://provenio.cz/#/>

Richard Šípek

Knihovna Národního muzea
oddělení rukopisů a starých tisků
Václavské náměstí 68
110 00 Praha 1